

Carolina Popușoi

„REALII” UNITĂȚI MONETARE ÎN FRAZEOLOGIA ROMÂNEASCĂ

Din punct de vedere lexical, îmbinările frazeologice pot avea în componența lor anumite elemente-tip, numite în lucrările de lingvistică *realii*¹. În frazeologia românească, acest termen este relativ recent, fiind preluat din literatura de specialitate a limbii engleze. „Realiiile” reprezintă unități lexicale dintr-o anumită clasă referențială sau dintr-un anumit domeniu, constituind realități (specifice) sau simboluri din existența ființei umane. În categoria unor astfel de lexeme-tip, se află și unitățile monetare, acestea fiind reprezentative pentru structura unităților frazeologice românești.

În limba română, tiparul frazeologic cu „realii” unități monetare este destul de productiv și de uzual.

Apariția banilor a însemnat o importantă realizare a umanității, monedele constituind nu doar un pilon în evoluția socio-economică, ci și un prețios vestigiul pentru posteritate, o sursă valoroasă pentru cunoașterea istoriei și a culturii unui popor. Prin urmare, monedele ne pot oferi informații despre evenimentele politice și socio-economice ale perioadei în care au circulat, fiind, în același timp, adevărate opere de artă. Pe teritoriul Țărilor Române, s-au utilizat nu doar monede autohtone, ci și monede străine (ale popoarelor cu care strămoșii noștri au venit în contact). Extinderea categoriilor monetare în Țările Române a fost favorizată atât de poziționarea lor geografică, cât și de unii factori economico-politici. Fiind la intersecția marilor căi comerciale, dar și aflându-se timp îndelungat sub stăpânirea unor puteri străine, populația de pe aceste teritorii a fost, în permanență, în interacțiune cu diverse popoare și culturi. Astfel, aici, se puteau întâlni monede foarte diferite ca proveniență, aparținând chiar unor popoare din regiuni destul de îndepărtate ale continentului. După cum susțin unii cercetători, „numărul speciilor de monede străine care circulau în Țările Românești pe la mijlocul secolului al XIX-lea e apreciat la peste 80”².

Relațiile determinate de împrejurările istorico-economice și de cele socio-culturale ale Țărilor Române cu Imperiul Otoman, cu Imperiul Austro-Ungar și cu popoarele slave și-au lăsat amprenta și în structura lexicală (din domeniul monetar) a limbii române. Limba, fiind un fenomen social, a fost receptivă la aceste realități, captând termenii monetari în diverse tipare de exprimare.

¹ Vezi Cojocaru (2004), p. 219.

² Vezi Kirițescu (1997), p. 135.

În procesul evoluției istorice, unele elemente monetare s-au extins, altele au dispărut (treptat). Odată cu dispariția acestor monede, termenii care le denumeau au intrat în fondul pasiv al limbii, reprezentând o categorie semnificativă a arhaismelor. O bună parte însă dintre astfel de cuvinte s-au păstrat în structura unităților frazeologice. Acest fenomen de conservare se datorează particularității frazeologismelor de a-și păstra forma intactă (chiar cu trecerea veacurilor), fără ca anumite elemente să poată fi înlocuite cu termeni actuali de referință sau cu neologisme. Astfel, astăzi, doar în componența îmbinărilor frazeologice mai putem întâlni termeni monetari ca: *lăascaie* (*lescaie*, *lețcaie*), *carboavă*, *para*, *groș*, *sfaț* etc.

De regulă, unitățile monetare din structura expresiilor contribuie atât la configurarea semantică a acestora, cât și la redarea unei încărcături afective deosebite. Adesea, elementele lexicale în discuție reprezintă „cheia” în dezvoltarea „biografiei” a astfel de construcții, căci unele îmbinări frazeologice, deși sunt destul de uzuale, și-au pierdut legătura cu originea. În asemenea situații, vorbitorii din zilele noastre nu mai fac conexiune cu realitatea care a determinat apariția acestor frazeologisme. Fenomenul estompării unei relații de acest gen este însă firesc pentru anumite unități frazeologice, cum ar fi expresiile idiomatice. La origine, idiomatisme au la bază împrejurări reale, cu semnificații directe. Pe parcursul evoluției limbii, ele s-au îndepărtat însă (până la uitarea legăturii) de faptele concrete și de sensul primar, căpătând un semantism generalizator și figurat.

Acest aspect este concludent în expresia *a(-și) da ortul popii*³ = „a muri”. *Ortul* este o monedă cu valoare mică, reprezentând a patra parte dintr-un *leu* vechi (sau dintr-un *taler*). Inițial, îmbinarea lexicală în discuție făcea trimitere la ritualul înmormântării, și anume la plata pentru serviciile preotului care oficia slujba de înhumare⁴. Ulterior, sensul expresiei s-a desprins de acest onorariu bisericesc, ajungându-se, prin sintetizare, la cel actual (de „deces”). Cât privește forma reflexivă a verbului, „se poate presupune că, așa cum bătrânii își pregătesc dinainte hainele pentru ultimul drum..., la fel se petreceau lucrurile și cu această «taxă»”⁵.

Estomparea relației dintre sensul primar și cel curent s-a produs și în frazeologismul *a(-și) da obolul* = „a contribui cu un mic ajutor în scop de binefacere”. *Obolul* este o veche monedă grecească, valorând a șasea parte dintr-o *drahmă*, și a circulat și în Țările Române. Expresia examinată își are obârșia într-un obicei din Antichitate de a pune un *obol* sub limba mortului (sau în mâna acestuia ori alături de el), ca plată pentru trecerea lui peste Acheron (*râul tristeții*), care, în mitologie, separă lumea viilor de cea a morților⁶. Această idee de „ajutor”/ de „binefacere” a și stat la baza semantismului actual al îmbinării frazeologice analizate.

³ Unitățile frazeologice analizate aici sunt excerptate din DEX (2009), din DLR (2010) și din Tomici (2009).

⁴ Vezi Berg (1968), p. 309, Dumistrăcel (1997), p. 168.

⁵ Vezi Dumistrăcel (1997), p. 168.

⁶ „Precum făc românii de azi, așa era datina și la romani de a pune în gura mortului sau în sicriul acestuia un ban, obol..., crezând că răposatul va trebui să-l dea lui Charon, ... ca să-l treacă cu o luntriță peste fluviul Acheron.” Vezi Marian (1892), p. 82.

O evoluție similară a parcurs, credem, și unitatea frazeologică *a da mangărul cel de apoi* = „a muri”. *Mangărul* este o veche monedă de aramă, de mică valoare, emisă în Turcia, care a circulat și în Țările Române. Inițial, această expresie viza plata mortului (care consta într-un *mangăr* pus pe pieptul lui) pentru trecerea „vămilelor”⁷ spre „lumea cealaltă” (lume sugerată de îmbinarea *cel de apoi*, adică „viața de apoi”). Cu timpul însă, această relație semantică s-a șters, expresia fiind cunoscută azi cu sensul figurat de „a muri”.

Pierderea legăturii cu originea a avut loc și în frazeologismul *a fi taler cu două fețe* = „a fi prefăcut, ipocrit, fals”. *Talerul* este o veche monedă austriacă, cu circulație masivă și în Țările Române. La început, această unitate monetară se făcea din argint. Apoi, s-a trecut la emiterea *talerului* doar placat cu argint. După o perioadă (scurtă) de folosință, suprafața lucioasă a monedelor se ștergea, ieșind la iveală adevăratul metal, adică reala lor față⁸. De la acest fapt concret, prin extensie metaforică, s-a ajuns la sensul figurat de „persoană cu comportament duplicitar”.

Se pare că, de la expresia de mai sus, a derivat și îmbinarea frazeologică cu elipsa termenului monetar *a fi cu două fețe*, care are același sens ca și expresia-bază: „a fi prefăcut, ipocrit, fals”. Astăzi însă, prea puțini vorbitori mai fac o conexiune între aceste două frazeologisme, ultima pierzându-și legătura cu prima, iar prima, la rândul ei, rupându-și relația cu sursa, cu „biografia” ei vizând deteriorarea prin uz a monedei.

O metaforă legată de degradarea fizică a monedei se întâlnește și în expresia *a i se șterge (cuiva) lăascaia* = „a-și pierde renumele, considerația, autoritatea”. De obicei, *lăascaia* (monedă de origine ucraineană, care a circulat și în Țările Române) se bătea din aramă. Probabil, această monedă se placa uneori cu un alt metal mai rezistent sau mai prețios. Cu timpul însă, stratul exterior se uza (se ștergea), ieșind la suprafață arama (adică metalul de calitate inferioară). În plan figurat, acest aspect s-a transpus în „pierderea renumelui, a considerației și a autorității cuiva”.

Structuri ale căror origini trebuie căutate în vremurile îndepărtate sunt și frazeologismele *a spune* (sau *a îndruga/a înșira*) (*la*) *moși pe groși* = „a spune minciuni”. *Groșul* este o veche monedă de argint, emisă în unele țări din Europa, precum și în Moldova (la sfârșitul secolului al XIV-lea). În Evul Mediu, *groșul* era considerat o monedă prețioasă, având mare circulație în țările europene și în Țările Române. Conform unor lingviști⁹, geneza acestor îmbinări frazeologice este legată de datinile populare. Astfel, substantivul *moși* face trimitere la sărbătoarea de Moși când, în unele localități, în sâmbăta de dinaintea Rusaliilor, se organiza bălciul tradițional¹⁰. La acest eveniment, aveau loc tot felul de distracții publice, printre

⁷ Printre astfel de „vămi”, figurează diverse bariere, pe care se crede că defunctul le traversează spre „lumea cealaltă”, cum ar fi: porți, poduri/punți, râuri etc. Vezi Evseev (1997), p. 380.

⁸ Vezi Berg (1968), p. 381.

⁹ Vezi Philippide (1894), p. 139.

¹⁰ Unii autori sunt de părerea că, la origine, expresiile analizate ar avea legătură doar cu Târgul Moșilor din București. Vezi Bojan (1971), p. 261.

care și spusul de glume, de istorioare hazlii, adesea, ireale și distorsionate. De regulă, cei care voiau să se amuze, ascultând glume sau lucruri neadevărate și exagerate (de *Moși*), dădeau *groși* celor care le îndrugau. Se pare că, în timp, asemenea istorioare s-au suprapus cu noțiunea de *Moși*, ducând la trecerea substantivului în clasa celor comune. Cât privește lexemul *la* din expresiile în discuție, acesta funcționează ca particulă adverbială cantitativă¹¹, adică drept element cuantificator.

Multe necunoscute stau ascunse în veșmântul unei limbi. Aceste enigme pot fi descifrate doar dacă ființa umană își îndreaptă atenția asupra provenienței fiecărui cuvânt, a circumstanțelor în care au apărut anumite îmbinări lexicale, a istoriei și a civilizației unui popor.

Amplu și variat este redată în cadrul unităților frazeologice cu elemente monetare și ideea de „sărăcie”/de „lipsă materială”. În această categorie, sunt bine cunoscute expresiile *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *o para* (*chioară* ori *frântă*) (*în buzunar* sau *în pungă*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. *Paraua* este o monedă de valoare foarte mică, reprezentând a suta parte dintr-un *leu* vechi, și s-a emis în Țările Române începând cu secolul al XIV-lea. *Paraua* este și o monedă turcească de argint, care a circulat în Țările Române în secolul al XVIII-lea și la începutul secolului al XIX-lea, având, de asemenea, o valoare foarte mică. Această trăsătură a și stat la baza creării frazeologismelor în discuție. Ideea de „lipsă” este intensificată și de adjectivul *chioară* (respectiv, *frântă*). După Stelian Dumistrăcel, *o para chioară* reprezenta „o monedă găurită”¹², care nu mai folosea la nimic. Se pare însă că *paraua găurită* a existat la propriu în timpurile mai vechi: „Într-o anumită perioadă istorică, moneda numită *para* era găurită la mijloc, ceea ce este de presupus că a putut să pară ca având... un singur ochi”¹³. Astăzi însă această legătură cu aspectul vechi al monedei s-a pierdut, epitetul *chioară* sugerând strict „lipsa valorii” (redată prin imaginea *ființei cu un singur ochi*). La rândul său, și adjectivul *frântă* face trimitere la o deformare fizică, accentuând, astfel, și mai mult deprecierea unei monede. Prin urmare, *a nu avea nici măcar o para chioară* (adică găurită) sau *frântă* (adică deteriorată) înseamnă „a fi sărac rău de tot”.

Odată cu punerea în folosință pe teritoriul Țărilor Române și a altor tipuri de unități monetare, a avut loc o „înnoire” a modelului frazeologic analizat anterior. Acest aspect s-a realizat prin substituția lexemului *para* cu unele elemente din clasa de referință în discuție. Astfel, aceeași structură ca în frazeologismele de mai sus și același sens le au și expresiile *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *o lăscaie* (*chioară* sau *frântă*) (*în buzunar* sau *în pungă*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. *Lăscaia* este o monedă de origine slavă, de aramă, de o valoare foarte mică (reprezentând o jumătate de *para*), și a circulat în Țările Române în a doua jumătate a secolului al XVIII-lea.

¹¹ Vezi GALR II (2005), p. 86.

¹² Vezi Dumistrăcel (2001), p. 89.

¹³ Vezi Mihăescu (1972), p. 157.

Cu înțeles identic și în același tipar apar și îmbinările frazeologice *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *o carboavă* (*chioară* ori *frântă*) (*în buzunar* sau *în pungă*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. *Carboava* este o veche monedă rusească de argint, cunoscută și sub formă de bancnotă. Aceasta avea echivalentul unei *ruble*, reprezentând deci, sub aspect cantitativ, o valoare foarte mică.

„Lipsa acută a banilor” și „sărăcia lucie” sunt concepte rediate și în expresiile cu aceeași structură: *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *o centimă* (*chioară* ori *frântă*) (*în buzunar* sau *în pungă*). *Centima*, de asemenea, este o unitate monetară cu valoare mică, constituind a suta parte dintr-un *leu* vechi sau dintr-un *franc/dolar* etc.

Elipsa termenului monetar din unitățile frazeologice *a nu avea* (*nici*) *o para* (sau *<nici> o lăscaie/<nici> o carboavă /<nici> o centimă*) *chioară* (*în buzunar* ori *în pungă*) a dus la crearea expresiilor *a nu avea* (*nici*) *o chioară* (*în buzunar* ori *în pungă*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. De data aceasta, este însă evidentă legătura dintre frazeologismele de bază și expresiile derivate, lexemul *chioară* exprimând, astfel, valoare cantitativă și în lipsa elementului monetar.

Tiparul sintactico-semantic examinat aici este prezent și în unitățile frazeologice *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *un pitac* (*chior* ori *frânt*) (*în buzunar* sau *în pungă*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. *Pitacul* este o monedă austriacă de argint, de mică valoare, care a circulat în secolul al XVIII-lea și în Țările Române. *Pitacul* este cunoscut și ca monedă rusească de argint sau de aramă, având, de asemenea, valoare neînsemnată.

O structură sintactico-semantică identică găsim și în frazeologismele *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *un sfaț* (*chior* ori *frânt*) (*în buzunar* sau *în pungă*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. *Sfațul* este o monedă austriacă de argint, de valoare mică, și a circulat în Țările Române la începutul secolului al XIX-lea.

În tiparul sintactico-semantic de mai sus, se încadrează și expresiile *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *un ban* (*chior* ori *frânt*) (*în buzunar* sau *în pungă*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. *Banul* este o monedă cu valoare foarte mică, reprezentând a suta parte dintr-un *leu*, și se folosește și astăzi la noi.

Conceptele de „lipsă a banilor” și de „sărăcie” sunt exprimate și în frazeologismele *a nu avea* (*nici*) *un cinci* (*în buzunar* ori *în pungă*), unde termenul monetar este redat metonimic. Este ușor de sesizat că numeralul cardinal *cinci* reprezintă, de fapt, *un ban* sau *un pitac* de *cinci*.

Examinând acest tipar sintactico-semantic, se cuvine să subliniem că îmbinările frazeologice cu *lăscaie*, *carboavă*, *centimă*, *pitac*, *sfaț*, *ban* au primit determinantul *chior*, *-oară* sub influența expresiilor cu *para*, și anume *a nu avea* (sau *a rămâne fără*) (*nici*) *o para chioară* (*în buzunar* sau *în pungă*). *Paraua*, după cum am menționat, într-o anumită perioadă, a avut în realitate o gaură în mijloc (trimițând,

astfel, la ideea „de un singur ochi”, iar, prin extensiune, la cea de „defect” și de „lipsă a valorii”). Identitatea structural-semantică a expresiilor cu unitățile monetare analizate (cf. *a nu avea* <sau *a rămâne fără*> <nici> *o para*/*nici> o lăascaie*/*nici> o carboavă*/*nici> o centimă*/*nici> un pitac*/*nici> un sfanț*/*nici> un ban* <în buzunar sau în pungă>) a condiționat, prin urmare, construirea lor cu aceiași determinanți adjectivali (vezi *chior*, *-oară/frânt*, *-ă*).

După cum observăm, structura frazeologică *verbul a avea* (cu formă negativă) + (adverbul *nici*) + *numeral* (cu valoarea unității) + *termen monetar* (cu valoare insignifiantă) este consacrată pentru redarea sensului de „lipsă de bani” și, în general, de „sărăcie”.

Un tipar asemănător găsim și în expresiile *a nu avea (nici) o para de ac* (sau *de ștreang*) = „a nu avea absolut nici un ban; a fi sărac”. Aceste unități frazeologice se deosebesc de cele anterioare doar prin natura determinantului, care este exprimat aici printr-un grup prepozițional.

Ideea de „sărăcie” se întâlnește și în expresiile *a trăi ca paraua* (sau *ca banul*) *în punga săracului* (ori *a țăranului*) = „a duce un trai plin de lipsuri materiale”. La baza acestor îmbinări frazeologice, stă realitatea legată de punga goală a săracului.

Termenul *para* s-a cristalizat și în frazeologismul cu semantică asemănătoare *a lăsa (pe cineva) într-o para* = „a stoarce din cineva până la ultimul ban; a sărăci (pe cineva); a escroca”. Purtătorul de sens al acestei expresii este lexemul *para*, care, în corelație cu numeralul *o* și cu verbul *a lăsa*, redă sugestiv conceptul de „pauperizare”.

„Sărăcirea” este reflectată și în unitățile frazeologice *a-și cheltui* (sau *a-și da*) *paraua* (ori *lăascaia*) *de anafură* = „a-și cheltui (sau a-și da) și ultimul ban”. Pentru creștini, *paraua de anafură* reprezintă banii mărunți (uneori, ultimii bani) pe care îi dau când își iau anafură: „Oricât de sărac ar fi românul, tot trebuie să păstreze un ban de dat la biserică, la luarea anafurei.”¹⁴

Din aceeași clasă semantică, fac parte și expresiile *a rămâne iuft de parale* = „a rămâne fără nici un ban”; *a împușca francul* (sau *leul*) = „a fi în mare lipsă de bani; a fi lefter”.

La capătul opus al „sărăciei”, se află „bogăția”. Îmbinările frazeologice care au captat elemente unități monetare în structura lor zugrăvesc însă mai rar ideea de „avuție”. Neproductivitatea semantică a astfel de construcții este explicabilă prin faptul că poporul de rând (creatorul de expresii) era lipsit de posibilități materiale, iar frazeologismele, de cele mai multe ori, reprezintă oglindiri ale vieții lor. Așadar, aria tematică în discuție apare în câteva expresii, și anume: *a se scărda în bani* = „a fi nespus de bogat”; *a se culca pe bani* = „a avea bani mulți”;

¹⁴ Vezi DLR (2010), tom. I, A–B, p. 161.

a întoarce banii cu lopata = „a fi putred de bogat”; *a se juca cu banii* = „a avea mulți bani”; *a fi doldora (sau plin) de bani* = „a fi foarte bogat”; *bani buni/frumoși/grei/grubă* = „bani mulți”; *a fi în gologani* = „a avea bani”; *a avea (sau a face) parale bune* = „a avea (sau a face) bani mulți”; *a fi blindat de lovele* = „a fi plin de bani”. În aceste unități frazeologice, termenii monetari au o utilizare generică, ceea ce le conferă o valoare nedeterminată. Ideea de „cantitate mare (bogăție)” este redată și de pluralul acestor substantive, căci lexemele *bani, gologani, parale, lovele* înseamnă și „avere în numerar”. Aceste aspecte sunt caracteristice și structurilor *bani gheață/lichizi/gata/bătuți/peșin* = „bani în numerar”.

O întrebuințare generică a elementului monetar găsim și în frazeologismele *a fi fecior (sau băiat) de bani gata* = a) „a fi copil de oameni avuți”; b) „a fi risipitor, cheltuitor”; *a lua (ceva) de (sau drept) bani buni* = „a crede că un lucru este adevărat”. Sensurile din aceste expresii sunt conferite, în mare, de termenul monetar *ban*, sudat în secvențele mai mici *bani buni* și *bani gata*.

Îmbinările frazeologice din tiparul cu unități monetare exprimă, adesea, și noțiunile de „lipsă a valorii cuiva sau a ceva”, de „lipsă a importanței cuiva sau a ceva”, de „netrebnicie”. Spre exemplu: *a nu(-i mai) face (pielea) (nici) un ban (chior) (sau <nici> doi bani)*; *a nu da (ori a nu plăti) (pe cineva sau pe ceva) (nici) un ban (ori <nici> un sfanț/<nici> un zlot/<nici> o para/<nici> o lăscaie/<nici> o carboavă) (chior, -oară/frânt, -ă/rău, rea)*; *a nu da (sau a nu plăti) (pe cineva ori pe ceva) (nici) doi bani (sau <nici> două parale)*. Conceptele defavorabile reliefate de aceste frazeologisme sunt redade cu ajutorul unităților monetare cu valoare mică (*ban, sfanț, zlot, carboavă, para, lăscaie*), dar și al numeralelor mici (*un/o, doi*).

Sensurile de „calitate proastă”, de „lipsă a valorii”, de „inutilitate”, de „neimportantă” (cu referire atât la lucruri, cât și la ființe) sunt reflectate și în unitățile frazeologice *a fi de două (sau de trei) parale (ori a fi de doi bani)*. După cum vedem, numeralele *doi* și *trei* (care exprimă o valoare cantitativă redusă) și termenii monetari *para, ban* (care trimit și ei la o valoare mică) se află într-o simbioză armonioasă, reușind să redea sugestiv „nimicnicia” și „nonvaloarea”.

Din această categorie semantică, fac parte și expresiile cu o răspândire mai redusă *a fi doi de un leu (sau a fi trei de o para)* = „a nu avea nicio valoare”. În comparație cu îmbinările frazeologice de mai sus (vezi *a fi de două/de trei parale* sau *de doi bani*), unde „nonvaloarea” vizează, de cele mai multe ori, o singură persoană, în expresiile de aici, „lipsa valorii” se raportează la doi (sau la trei) indivizi (care *sunt de un leu/de o para*). Această distribuție din frazeologismele din urmă a valorii foarte mici la mai multe persoane amplifică și mai mult ideea de „neimportantă”. Menționăm că și între cele două unități frazeologice analizate raportul de valori este diferit. Astfel, în îmbinarea frazeologică *a fi trei de o para* gradul de „nonvaloare” este mai mare față de cel din expresia *a fi doi de un leu*. Acest aspect reiese, în special, din utilizarea numeralelor cu valori diferite (*trei* vs *doi*).

„Lipsa importanței” se întâlnește și în expresiile *tot doi bani (sau lei) și un ort* = „la fel de neînsemnat; totuna”. Acest concept este reliefat prin punerea pe același plan a două monede cu conținut derizoriu. Unitățile monetare cu valoare neglijabilă, în corelație cu numeralele *doi* și *unu* (la fel de insignifiante din punct de vedere cantitativ), contribuie nu doar la conturarea sensului îmbinărilor frazeologice în discuție, ci și la atribuirea unei încărcături afective aparte (redate, în mare parte, și de intonație).

Constatări (adesea ironice) despre „valoarea”/„însemnătatea” cuiva sau a ceva se fac și prin intermediul expresiilor *a ști câte parale face cineva* = „a fi bine lămurit în privința caracterului, a meritelor sau a capacității cuiva” și *a (nu) face parale* = „a (nu) fi valoros; a (nu) avea însemnătate”. În frazeologismele examinate, deși termenul monetar *para* este folosit generic, el trimite la o evaluare precisă.

Ideea de „(ne)apreciere”/ de „(ne)prețuire” este exprimată și în unitățile frazeologice *a (nu) ști (sau a <nu> vedea) câte parale face sfantul* = „a (nu) prețui (ceva sau pe cineva) la timpul potrivit”; *a trăi (pe lângă cineva) ca banul cel bun* = „a fi foarte prețuit (de cineva)”.

Prin mijlocirea unităților monetare, se exprimă și conceptele de „desconsiderare”, de „umilire” și de „dojană”. Aceste sensuri sunt plastic cumulate în îmbinările frazeologice *a face (pe cineva) de două (sau de trei) parale* = a) „a face (pe cineva) de nimic, de răs”; b) „a umili (pe cineva)”; c) „a certa aspru (pe cineva)”. Semantismul expresiilor analizate reiese din alăturarea unităților monetare și a numeralelor cu valoare mică.

Ideea de „ceartă” este sugestiv reflectată și în frazeologismul *a lua (pe cineva) la trei parale*¹⁵ = „a-i cere (cuiva) socoteala pentru ceea ce a făcut sau se crede că a făcut”.

Îmbinările frazeologice cu elemente unități monetare redau și conceptele de „șarlatanie”, de „incorectitudine”, de „imoralitate”. În acest context, o expresivitate aparte comportă unitatea frazeologică *a umbla cu doi bani în trei pungi* = a) „a umbla cu șmecherii, cu vicleșuguri, cu minciuni”; b) „a avea mai mulți iubiți (mai multe iubite) în același timp”. Din punct de vedere rațional, *doi bani* nu se pot pune în *trei pungi*, însă, prin vicleșug și cu minciuni, o asemenea distribuție este posibilă. Credem că acest considerent a și stat la originea frazeologismului în discuție.

O altă sferă semantică, oglindită de expresiile organizate cu elemente unități monetare, este „zgârcenia” și se întâlnește în îmbinarea frazeologică *a lega paraua cu zece noduri* = „a fi foarte zgârcit”. La baza acestei expresii, se află modul de păstrare a banilor. În trecut, oamenii își țineau banii în pungi, care se legau (foarte)

¹⁵ Ne întrebăm dacă, aici, cuvântul *para* nu cumva reprezintă o denaturare formală a lexemului *parolă*, cu sensul învechit „vorbă, cuvânt” (vezi **a lua pe cineva la trei vorbe/cuvinte*). În acest caz, se vede legătura dintre conținut și elementele constitutive.

bine ca să nu cadă monedele din ele. Cu cât punga se strângea (se înnodea) mai bine, cu atât banii se aflau mai în siguranță. În unitatea frazeologică analizată, câmpul semantic s-a extins de la „siguranța banilor” la „avaritie”. După cum observăm, sensul din urmă reiese din corelarea plastică a tuturor lexemelor componente ale frazeologismului. Încărcătura semantică este însă purtată de numeralul *zece*, care simbolizează „totalitatea”¹⁶, sugerând în această situație conceptul de „control deplin asupra banilor” și, în plan figurat, ideea de „avaritie nemărginită”.

Sensul din expresia de mai sus este redat și în frazeologismele *a avea bani (strânși) la ciorap* (sau *a strânge banii la ciorap*) = „a fi zgârcit”. Pe lângă acest concept, unitățile frazeologice examinate exprimă și ideea de „a avea sau a face economii”. *Ciorapul* are aici același rol ca și *punga* bine legată din expresia anterioară.

Din categoria construcțiilor organizate cu elemente unități monetare, face parte și frazeologismul *a fi îmbrăcat la opt sute și un pol* = „a fi îmbrăcat cu haine scumpe”. Îmbinarea *opt sute* trimite la o valoare destul de mare, indiferent de tipul monedei. Această valoare (a hainelor) este însă sporită considerabil prin încadrarea în structura expresiei a lexemului *pol*. *Polul*, la origine, este o monedă franceză de aur, în valoare de 20 de franci, și a circulat și în unele țări europene în trecut. Prin urmare, nu oricine își permitea să fie *îmbrăcat la opt sute și un pol*. Din această cauză, credem, strămoșii noștri au simțit nevoia să facă (uneori, ironic) distincție între felul de a se îmbrăca al păturilor privilegiate (care dădeau dovadă de opulență) și cel al majorității covârșitoare (care purtau vestimentații sărăcăcioase).

Unele lexeme unități monetare, corelate cu numeralul *un/o*, au intrat și în componența locuțiunilor adverbiale, cum ar fi: *până la o* (sau *până într-o*) *para* (ori *centimă/copeică*) = „până la ultimul ban; până la ultima fărâmă”.

Aspectele abordate aici dovedesc că îmbinările frazeologice, de cele mai multe ori, se prezintă drept „copii ale realității, mărturii ale unor obișnuințe, moduri de comportament”¹⁷, iar evidențierea originii lor ne dezvăluie numeroase aspecte legate de viața strămoșilor. Astfel, „studiul frazeologiei ne pune în contact cu istoria, cultura și civilizația poporului nostru”¹⁸.

Este bine știut că limba se află într-o permanentă schimbare. Această transformare (lentă) se manifestă dinspre societate (realități sociale, istorice, culturale etc.) spre fondul lexical (vocabulary). Uneori, în acest proces evolutiv, un anumit cuvânt devine „o uitare, în care s-au îngropat înțelesuri de care nu mai știi”¹⁹. Alteori, cu scurgerea timpului, un anumit sens al unui cuvânt se poate pierde. Așa se explică faptul că, de multe ori, sensul primar al unor cuvinte (sau al

¹⁶ Vezi Evseev (2007), p. 652.

¹⁷ Vezi Zugun (2000), p. 34.

¹⁸ Vezi Hristea (1984), p. 137.

¹⁹ Vezi Noica (1987), p. 122.

unor îmbinări de cuvinte) dispare sau trece pe un plan secundar. În acest caz, cuvântul fie se arhaizează, fie dezvoltă sensuri noi, derivate. Prin urmare, legătura dintre sensul derivat, de regulă figurat, și cel original trebuie căutată în adâncurile istoriei, în tradiții, în realitățile existenței unui popor.

Analizând îmbinările frazeologice care conțin elemente din sistemul monetar, constatăm că cel mai frecvent termen este *paraua*, urmat de *ban*. Nu este deloc întâmplător faptul că unitățile monetare care s-au înrădăcinat în structura frazeologismelor (vezi *carboavă*, *centimă*, *lăascaie*, *para*, *sfanț* etc.) comportă valori numerice ne semnificative. Este evident că, în rândul maselor largi, aceste unități monetare aveau o circulație mult mai sporită față de cele cu valori mari. Plăsmuind asemenea „nestemate”, poporul a utilizat, prin urmare, monedele accesibile lui. Am putea spune că, prin intermediul acestor creații populare, vorbitorul de astăzi se informează despre realitățile din sistemul monetar din Țările Române, dar, totodată, și despre trecutul poporului său. Aceste unități frazeologice au menirea de a face legătura dintre epoci și dintre generații: „Cercetările de numismatică contribuie într-o măsură foarte mare la cunoașterea istoriei diferitelor popoare, a tradițiilor și [a] obiceiurilor în anumite etape ale dezvoltării lor. Faptul se explică prin aceea că, până la apariția scrisului, monedele care au ajuns din adâncul veacurilor până la noi sunt unicele monumente istorice care ne povestesc despre viața unui popor.”²⁰

Faptele de limbă examinate aici scot în evidență bogăția și diversitatea structurilor frazeologice românești construite cu unități monetare. De cele mai multe ori, „realiile” unități monetare apar în îmbinări frazeologice pe lângă un element cantitativ din clasa numeralului. Atât lexemele din aria unităților monetare, cât și elementele cantitative sunt purtătoare de valori semantice, dar și de nuanțe afective.

Întrucât unitățile monetare conțin în matricea lor semantică ideea de „cantitate”/ de „valoare”, acest concept se regăsește, adesea, și în structura semantică a frazeologismelor din componența cărora fac parte. De asemenea, am constatat o legătură între tiparele cu unități monetare și sensurile de „sărăcie”, de „netrebnicie”, de „inutilitate”, de „zgârcenie” și de „desconsiderare”.

“REALIA” MONETARY UNITS IN ROMANIAN PHRASEOLOGY

(Abstract)

The linguistic data examined hereunder emphasise the richness and diversity of Romanian phraseological units built with monetary units. Most of the times, “realia” monetary units occur in phraseological combinations with a quantity element from the numeral class. Both the lexemes from the currency field, and the quantity elements bear semantic values, but also affective nuances. Since monetary units contain within their semantic matrix the idea of “quantity” / “value”, this concept is

²⁰ Vezi Colțun (1995), p. 60.

also often found in the semantic structure of the phraseological units which they are part of. At the same, we have identified a connection between the patterns with monetary units and meanings like “poorness”, “wretchedness”, “futility”, “avarice” and “disdain”.

Cuvinte-cheie: „realii”, unități monetare, frazeologie, câmp semantic, element cantitativ.

Keywords: “realia”, monetary units, phraseology, semantic field, quantity element.

BIBLIOGRAFIE

- Berg (1968) = I. I. Berg, *Dicționar de cuvinte, expresii, citate celebre*, Editura Științifică, București, 1968.
- Bojan (1971) = M. Bojan, *Expresii românești cu conținut istoric*, în „Cercetări de lingvistică”, XVI, nr. 2, 1971, p. (259–266).
- Cojocaru (2004) = D. Cojocaru, *Frazeologia. Concepte de bază*, Editura Universității din București, București, 2004.
- Colțun (1995) = Gh. Colțun, *Etimologii frazeologice (Curs special)*, Editura Universității de Stat din Moldova, Chișinău, 1995.
- DEX (2009) = *Dicționarul explicativ al limbii române*, Editura Univers Enciclopedic Gold, București, 2009.
- DLR (2010) = *Dicționarul limbii române*, vol. I–XVI, ediție anastatică, Editura Academiei Române, București, 2010.
- Dumistrăcel (1997) = S. Dumistrăcel, *Expresii românești. Biografii – motivații*, Editura Institutul European, Iași, 1997.
- Dumistrăcel (2001) = S. Dumistrăcel, *Până-n pânzele albe. Expresii românești. Biografii – motivații*, ediția a II-a, Editura Institutul European, Iași, 2001.
- Evseev (1997) = I. Evseev, *Dicționar de magie, demonologie și mitologie românească*, Editura Amarcord, Timișoara, 1997.
- Evseev (2007) = I. Evseev, *Enciclopedia simbolurilor religioase și arhetipurilor culturale*, Editura Învierea, Timișoara, 2007.
- GALR II (2005) = *Gramatica limbii române*, vol. II, *Enunțul*, Editura Academiei Române, București, 2005.
- Hristea (1984) = Th. Hristea, *Introducere în studiul frazeologiei*, în *Sinteze de limba română*, Editura Albatros, București, 1984.
- Kirițescu (1997) = K. Kirițescu, *Sistemul bănesc al leului și precursorii lui*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1997.
- Marian (1892) = S. Fl. Marian, *Înmormântarea la români. Studiu etnografic*, Editura Lito-tipografia Carol Göbl, București, 1892.
- Mihăescu (1972) = N. Mihăescu, *Carte despre limba românească*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1972.
- Noica (1987) = C. Noica, *Cuvânt împreună despre rostirea românească*, Editura Eminescu, București, 1987.
- Philippide (1894) = Al. Philippide, *Istoria limbii române*, vol. I, *Principii de istoria limbii*, Editura Tipografia națională, Iași, 1894.
- Tomici (2009) = M. Tomici, *Dicționar frazeologic al limbii române*, Editura Saeculum Vizual, București, 2009.
- Zugun (2000) = P. Zugun, *Lexicologia limbii române. Prelegeri*, Editura Tehnopres, Iași, 2000.

*Institutul de Lingvistică al Academiei Române „Iorgu Iordan – Alexandru Rosetti”,
Calea 13 Septembrie nr. 13, București*